

РОЛЬ УКРАЇНИ У ФОРМУВАННІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЧОРНОМОРСЬКОЇ СИСТЕМИ КОЛЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті розглядаються проблеми розбудови системи безпеки в Чорноморському регіоні, який на початку ХХІ століття викликає чималий інтерес із боку основних міжнародних акторів через своє вигідне геополітичне становище. Автор зосереджує увагу на місці та ролі України в цьому процесі і розглядає перспективи в даній сфері.

Ключові слова: Чорноморський регіон, колективна безпека, чорноморська система колективної безпеки, «блексифор», «Чорноморська гармонія», Організація Чорноморського Економічного Співробітництва.

В статье рассматриваются проблемы построения системы безопасности в Черноморском регионе, который в начале ХХІ века вызывает достаточный интерес со стороны основных международных акторов из-за своего выгодного геополитического состояния. Автор сосредотачивает внимание на месте и роли Украины в этом процессе и рассматривает перспективы в данной сфере.

Ключевые слова: Черноморский регион, коллективная безопасность, черноморская система коллективной безопасности, «блексифор», «Черноморская гармония», Организация Черноморского Экономического Сотрудничества.

The article deals with the problems of building the security system in the Black Sea region, which arouses much interest among the main international actors in the 21st century because of its profitable geopolitical condition. The author focuses attention on the place and role of Ukraine in this process and examines the perspectives in this sphere.

Key words: Black Sea region, collective security, Black Sea system of the collective security, Blackseafor, «The Black Sea Harmony», The Organization of the Black Sea Economic Cooperation.

Геополітична роль Чорноморського регіону протягом багатьох століть користувалась підвищеною увагою. Це стосувалося не тільки тих держав, що безпосередньо знаходяться в басейні Чорного моря, але й інших, які намагалися використовувати цей регіон у своїй політиці. Як ланка, що з'єднує Європу й Азію в єдиний географічний і, що навіть важливіше з точки зору практичних інтересів, економічний простір, упродовж багатьох століть Причорномор'я ставало предметом конфронтації великих держав та цілих імперій. По суті, таким воно залишається й у наші часи. Сьогодні чорноморські держави вважають Чорноморський регіон, який має вельми вигідне розташування, своєрідним форпостом для зміцнення своїх позицій на Балканському півострові, у Східному Середземномор'ї і Закавказзі, а також для проникнення на Близький Схід, у Північну Африку, Середню Азію і далі на схід.

Термін «чорноморський регіон», як єдине ціле геополітичне поняття в сучасній системі міжнародних відносин, з'явився на початку 90-х років ХХ сторіччя, коли внаслідок розпаду Радянського Союзу

самостійним суб'єктами міжнародних відносин стали причорноморські держави. Питання безпеки та стабільності є ключовими для сталого розвитку будь-якого регіону, які неможливо відокремлювати одне від одного. Сучасне питання безпеки включає в себе не тільки класичне військове тлумачення, але й питання економічної, екологічної, енергетичної, транспортної та соціальної безпеки.

Актуальність зазначененої теми полягає в тому, що стабільність та безпека Чорноморського регіону – це гарантія ефективного та сталого розвитку всіх країн регіону, а після розширення Європейського Союзу 2007 року – запорука і його розвитку. Україна як один із ключових акторів у цьому регіоні, має потенціал об'єднати зусилля різних держав із метою формування системи безпеки в Чорноморсько-Каспійському або так званому розширеному Чорноморському регіоні.

Чорноморсько-Каспійський регіон розглядається українськими фахівцями як один із пріоритетних для забезпечення національних інтересів нашої держави та регіонального лідерства. Позитивним чинником на

користь України, окрім об'єктивних елементів (територія, географічне положення, інфраструктура тощо) є її активні та добре відносини з усіма державами регіону [1, с. 14].

Виходячи з вищезазначеного, основними завданнями даної статті є такі: розгляд основних тенденцій у формуванні системи колективної безпеки в Чорноморському регіоні; аналіз загроз безпеці в Чорноморському регіоні; дослідження перспективних напрямків співробітництва України з іншими країнами регіону у сфері безпеки. Головною метою даної роботи є прослідкувати посилення ролі України у формуванні системи безпеки в Чорноморському регіоні.

Безпека в Чорноморському регіоні як обов'язкова умова його розвитку прямо залежить від загроз, що виходять водночас із двох рівнів: по-перше, міжнародного, що включає проблеми етнічного характеру та територіальні проблеми в грецько-албанських, російсько-українських, вірменсько-азербайджанських, турецько-грецьких, румунсько-українських відносинах [1, с. 16]. Другий рівень – внутрішньодержавний, передбачає відомі міждержавні протистояння та етнорелігійні конфлікти в регіоні, а саме в Туреччині – проблема курдів, в Україні у Кримській республіці, у Росії – Чечня, у Грузії – Абхазія, в Азербайджані – Нагірний Карабах, у Молдові – Придністров'я. Отже, перед чорноморськими державами, особливо новими, постала нагальна необхідність стримування таких дворівневих загроз.

Основними загрозами безпеки в Чорноморському регіоні є:

- невирішені конфлікти (Нагірний Карабах, Південна Осетія, Абхазія, Придністров'я), сепаратистські настрої в яких особливо загострилися після проголошення незалежності Косова;
- терористична загроза (релігійного характеру або пов'язана з диверсіями на трубопроводах);
- нелегальна міграція;
- контрабанда та транскордонна організована злочинність;
- екологічні загрози (забруднення Чорного моря та прилеглих рік, техногенні катастрофи, розлив нафти з танкерів та трубопроводів) [2, с. 34].

Існування цих загроз у межах Чорноморського регіону змушує взяти їх до уваги при розгляді розбудови «архітектури» безпеки регіону, а також розглянути умови, у яких ця сфера формувалася.

Чорноморський регіон сьогодні є ареною боротьби не лише за регіональне лідерство, але й за можливості впливу на міжнародні процеси в набагато ширшому географічному полі, що охоплює і Європу, і Середню Азію, і Близький Схід. Тому безпека та стабільність тут є важливими не лише для держав цього регіону, але й для віддаліших країн, які насамперед залежні від енергетичних транзитних маршрутів, що проходять через регіон.

Головним джерелом нестабільності та цілої пизки загроз у регіоні є заморожені конфлікти, тому їх вирішення апріорі вигідне усім учасникам регіональної

політики. Разом із тим, у рамках регіонального співробітництва досі не було зроблено жодних кроків, які б суттєво вплинули на позитивне розв'язання цих конфліктів. Більш того, існування таких невирішених проблем дає окремим регіональним гравцям необхідний інструментарій для посилення свого впливу. Тобто, багаторічний незмінний статус та періодична ескалація як придністровського, так і абхазько-грузинського конфлікту надають можливість зробити висновок про цілеспрямовану політику з метою підтримання напруження та невизначеності на цих територіях.

Основними функціями системи колективної безпеки в Чорноморському регіоні можуть бути:

- об'єднання зусиль щодо збереження стабільності;
- забезпечення безперешкодного функціонування існуючих та перспективних транспортно-енергетичних коридорів;
- спільна реалізація міжнародних акцій військового та гуманітарного характеру з локалізації та ізоляції зон конфліктів у басейні Чорного моря, що проводяться під егідою ООН або ОБСЄ;
- вчасне інформування про аварії морських суден (літальних апаратів), наслідки яких становлять або можуть становити загрозу забруднення територіальних вод, економічних зон, повітряного простору та прибережної смуги однієї зі сторін;
- проведення спільних пошуково-рятувальних операцій [4, с. 14].

Присутність України в Чорноморському регіоні, безперечно, можна розглядати як одну з можливих її ідентифікацій, поряд із центрально- чи східноєвропейськими схемами ідентичності. Україна як спадкоємець частини інтересів, цілей і проблем колишнього СРСР у регіоні може й повинна тут відігравати помітну роль в організації нової системи порядку. Для Києва життєво важливо мирне врегулювання конфліктних ситуацій на Балканах, у Придністров'ї, на Кавказі, формування моделей рівноправного партнерства з Туреччиною й Росією як регіональними лідерами в цій частині світу.

На сьогодні чотири країни претендують на регіональне лідерство в Чорноморському басейні: Україна, Російська Федерація, Румунія та Туреччина. Однак, для Румунії європейська та євроатлантична інтеграція ще триває і будуть більш пріоритетними за інші напрями зовнішньої політики, а Чорноморський басейн розглянатиметься лише як можливість завоювати певне місце провідника в зовнішній політиці Європейського Союзу в цьому регіоні.

Позиція Росії в Чорноморському басейні є неоднозначною. По-перше, вона має проблеми з Грузією, Молдовою, Азербайджаном, суперництво з Туреччиною. По-друге, більшість її потенціалу в регіоні зосереджено на Чорноморському флоті, який перебуває на території України, і гіпотетично може бути звідти виведений після 2017 року. Крім того, російська сторона все ще розглядає Чорноморський регіон як зону суперництва між Сходом і Заходом та забезпечення її впливу й домінування в регіоні. За

таких умов Російська Федерація не може стати гарантом сталого розвитку, конструктивного співробітництва та безпеки у Чорноморському регіоні.

На початку 90-х років ХХ ст. найвищі шанси посисти місце регіонального лідера регіону мала Туреччина. Однак через низку внутрішніх та зовнішніх причин це не сталося, і навіть активна участь країни в роботі ОЧЕС та ініційована програма «Чорноморська гармонія» не дозволяють їй стати гарантом безпеки в регіоні. Крім того, цьому заважають певні протиріччя турецького уряду з США.

Крім того, дві міжнародні організації – НАТО та ЄС постійно посилюють свої позиції у сфері безпеки в регіоні та намагаються відігравати все більшу роль у Чорноморсько-Каспійському бассейні. Однак необхідно відмітити, що жодна з них не спроможна стати ключовим актором для забезпечення безпеки у регіоні. ЄС – через невелику задіяність у питаннях класичної військової безпеки та через те, що лише дві країни регіону є його членами, а НАТО через спротив з боку Російської Федерації і Туреччини.

Чорноморський регіон нараховує вісім організаційних структур, у рамках яких відбувається співпраця різного формату, але існує дві ініціативи, що спрямовані саме на безпекову кооперацію: це Чорноморська військово-морська група оперативної взаємодії «Блексіфор» (BLACKSEAFOR) та «Чорноморська гармонія». «Блексіфор» – це співробітництво, започатковане Туреччиною в квітні 2001 року, що передбачає спільні пошукові та рятувальні операції та допомогу цивільним кораблям у кризових ситуаціях. Наразі учасниками цього партнерства є Болгарія, Грузія, РФ, Румунія, Туреччина та Україна.

«Чорноморська гармонія» – це також турецька ініціатива, започаткована в 2004 році, до участі в якій були запрошені всі чорноморські держави, але наразі приєдналися лише Україна та РФ і в даний момент тривають консультації з Румунією та Болгарією. Ця операція є спорідненою з середземноморською операцією НАТО «Активні зусилля» та спрямована на боротьбу з тероризмом та контрабандою зброї масового знищення. У ході операції передбачені періодичні місії спостереження, супроводу, а при необхідності і затримання підозрілих кораблів [4, с. 29].

Але найбільш всеохоплюючою та широкою платформою для кооперації сьогодні є Організація Чорноморського Економічного Співробітництва (ОЧЕС), до складу якої входять 12 держав-членів (шість чорноморських країн, а також Албанія, Азербайджан, Вірменія, Греція, Молдова, Сербія) та 11 держав-спостерігачів. Від початку створення 1992 року ОЧЕС фокусувалася в основному на питаннях економічного співробітництва. Разом з тим, на Стамбульському саміті в 2002 році була зроблена спроба започаткувати безпекове співробітництво. Ця ініціатива так і залишилася декларативною, оскільки ОЧЕС, з огляду на свій широкий склад, стикається з проблемами розходження інтересів держав-членів, що породжують неможливість досягти спільніх позицій із безпекових та політичних питань. Хоча саме через

те, що ОЧЕС об'єднує найбільшу кількість зацікавлених держав, Європейський Союз і розглядає цю організацію як платформу для здійснення власної чорноморської політики. ЧР сьогодні набуває особливого значення в контексті забезпечення безпеки Євросоюзу. Мова йде про такі компоненти безпечної та стабільного розвитку як:

- демократичний розвиток, ефективне врядування та ринкові взаємовідносин;
- відсутність «заморожених» конфліктів, регіональна стабільність;
- успішне подолання явищ організованої злочинності (торгівля наркотиками, торгівля людьми, торгівля зброяєю, нелегальна міграція тощо);
- енергетична безпека (диверсифікація шляхів постачання енергоресурсів із метою отримання прямого доступу до Каспійських та Центрально-азійських родовищ);
- стійкий екологічно-безпечний розвиток (боротьба з кліматичними змінами та захист акваторії Чорного моря) [1, с. 17].

Україна як один із ключових акторів у цьому регіоні має потенціал об'єднати зусилля різних держав із метою формування системи безпеки в Чорноморському регіоні, але поки що в силу різних, здебільшого внутрішньополітичних та економічних, причин не спроможна самостійно відігравати роль регіонального лідера й гарантувати м'яку та класичну безпеку в регіоні. Беручи до уваги український потенціал, можна сказати, що наша країна, на думку автора, має всі шанси відігравати якщо не лідеруючу, то щонайменш провідну роль у регіоні великого Чорного моря для забезпечення безпеки всіх рівнів, особливо в разі використання потенціалу двосторонніх відносин з іншими державами регіону та міжнародних організацій.

Певні можливості для країн Чорноморського регіону надає наявність в Україні потужного військово-промислового потенціалу. Співпраця з Україною зміцнює європейські орієнтації й забезпечує сприяння реалізації модернізованих проектів у країнах регіону. Вони також принципово не заперечують проти використання українського миротворчого потенціалу в урегулюванні локальних конфліктів (грузино-абхазького, грузино-осетинського, молдовсько-придністровського), вважають його більш прийнятним для себе (Грузія, Молдова) і готові до співпраці при вирішенні інших питань безпеки [3, с. 112]. В ідеалі на цих засадах могла б утворитися регіональна система партнерства і стабільності як органічний елемент загальноєвропейської архітектури безпеки, оскільки НАТО і ЄС на сьогодні не виявляють чітко вираженої готовності до створення нових форм і структур гарантування стабільності й безпеки у Причорномор'ї.

Україна об'єктивно запікавлена як у зміненні відносин із партнерами, які входять до ЄС, так і у всеобщому розвитку співпраці з усіма державами Чорноморського регіону, у тому числі з Росією, яка була та залишається важливим стратегічним партнером України. На сьогодні існує декілька варіантів «стратегічних альянсів» для України з

іншими державами регіону та міжнародними організаціями для найбільш ефективного забезпечення безпеки та посилення ролі України в цьому процесі: Україна-Росія, Україна-Грузія, Україна- Румунія, Україна-Туреччина, Україна-Болгарія, Україна-НАТО, Україна-ЄС [4, с. 30].

Перший варіант є одним із найпростіших у реалізації, оскільки має повну підтримку з боку Російської Федерації. Об'єднавши потенціал Росії та України, РФ відновить свої позиції в регіоні майже до радянських, однак такий варіант не принесе Україні дивідендів, адже вона фактично буде позбавлена можливості приймати самостійні зовнішньополітичні рішення з основних напрямків і буде вимушена відмовитися від свого прагнення до євроатлантичної інтеграції та звести до мінімуму свою участю у рамках ГУАМ. Крім того, у разі такого тандему Чорноморський флот РФ залишиться в Криму і після 2020 року.

Другий варіант був би ідеальним, якщо дії розгорталися б при минулому керівництві, коли обидві країни об'єднували спільні прагнення до євроатлантичної інтеграції, спільні ініціативи в ГУАМ та розробки проекту транспортування нафти та газу.

Третій варіант стратегічного альянсу є найменш вивченим та його потенціал залишається найменш використаним й ускладнюється питанням статусу о. Змійний та розвитку судового ходу «Дунай – Чорне море», що є факторами стримування розвитку такого співробітництва. Однак, необхідно відмітити, що для забезпечення безпеки в Чорноморському регіоні, одним із найвигідніших партнерів для України може стати саме Румунія, бо їх об'єднue спільність зовнішньополітичних орієнтирів та підтримка ініціатив у рамках Чорноморського регіону. Ці держави є членами ОЧЕС, Блексіфор, Єврорегіонів «Нижній Дунай» та «Чорне море», що закладають міжнародно-правову базу та налагоджені зв'язки для забезпечення економічної та військової безпеки у регіоні [4, с. 31].

Протягом багатьох років Україна активно співпрацює з Туреччиною у багатьох напрямках як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівнях. Туреччина є однією зі впливових держав регіону, зокрема через контроль над Чорноморськими протоками та своє географічне положення – розташуванням між Європою та Азією. Великий військовий, військово-морський, економічний потенціал, а також той факт, що її територією проходить декілька великих трубопроводів, робить Туреччину важливим партнером України для створення системи безпеки в Чорноморському регіоні. Однак існує і два проблемних фактори. Перший – це турецька протидія альтернативним шляхам енергопостачання Європи та бажання зосередити основний транзитний потенціал для транспортування каспійської нафти через свою територію. По-друге, це об'єднання зусиль Туреччини та Росії з нерозповсюдження операцій НАТО, зокрема «Активних зусиль» на Чорноморський регіон.

П'ятий варіант взагалі, на думку автора, є безперспективним, бо у сфері безпеки Болгарія

повністю орієнтована на регіон Південно-Східної Європи, а в Чорноморському регіоні активно бере участь лише в роботі Блексіфор. Тому співробітництво з Болгарією варто розглядати лише в рамках співпраці в різних міжнародних організаціях, щодо культурних проектів та у сфері економіки [4, с. 31].

Союз України з НАТО є малоймовірним через невизначеність своєї позиції щодо майбутнього членства в Альянсі та високого рівня негативної громадської думки щодо співробітництва, тому й не може бути провідником діяльності НАТО в регіоні, але може використовувати переваги та потенціал НАТО в окремих сферах.

Неважаючи на певні проблеми у відносинах Україна-ЄС, а також той факт, що Європейський Союз лише з 2007 року почав активно залучатися до регіональних справ, тим не менш стабільність та безпека Чорноморського регіону впливає на енергопостачання країн Європи, безпеку транспортних коридорів Європа-Азія, знижує рівень соціально-економічної напруги на кордонах розширеного ЄС, тому ця організація не може залишатися осторонь тих процесів які відбуваються у басейні Чорного моря. Економічне значення Чорноморського регіону для ЄС в основному передуває у сфері енергетичної безпеки, і це значення росте. Лише у 2007 році з'явилася стратегія ЄС щодо Чорноморського регіону «Чорноморська синергія», яка є скоріше декларативним документом, аніж планом дій [5, с. 120]. Підтримка, яка була висловлена українському мирному плану врегулювання Придністровського конфлікту та діяльність місії Європейського Союзу на українсько-молдовському кордоні довели доцільність та ефективність співпраці між ЄС та Україною у сфері невійськової безпеки.

Підсумовуючи вищезазначене, можна говорити про те, що завдяки особливостям свого геополітичного положення Чорноморський регіон перманентно опиняється у фокусі зіткнення стратегічних інтересів різних держав. З історичного погляду він завжди був аrenoю економічного, політичного й культурного спілкування народів та цивілізацій і водночас складним вузлом суперечностей між блоками і країнами. Тому, безумовно, одним із найбільш ефективних шляхів подолання протиріч, а, відповідно, і покращення військово-політичного клімату не тільки в Чорноморському регіоні, але й у цілому в Європі, є створення регіональної чорноморської системи колективної безпеки. Питання м'якої та класичної безпеки в Чорноморському регіоні взаємопов'язані. Без урегулювання заморожених конфліктів неможливо гарантувати безпеку транспортних шляхів та трубопроводів, а без безпеки судноплавства охороняти навколишнє середовище.

Нинішня розстановка сил, яка з часом теж може змінитися, визначає шляхи створення регіональної системи безпеки на сучасному етапі. В ідеалі мало б відбуватися паральне усунення двосторонніх розбіжностей у російсько-українських, російсько-турецьких, турецько-грецьких, вірмено-азербайджанських відносинах. На практиці ж розгортається важкий процес

підтримання балансу сил у регіоні між опозиційними сторонами.

Можна створювати багато сценаріїв на основі визначення того, хто, чому і за яких умов може переглянути своє ставлення до глобальних питань, від чого залежатимуть і кардинальні зміни в регіональному розкладі безпеки в басейні Чорного моря. Але така невизначеність ніяк не знижує відповідальності держав у Чорноморському регіоні за створення безпечних умов розвитку. До тих пір, доки не будуть усунуті глобальні суперечності, регіональні угрупування держав так і формуватимуться на основі тимчасового зближення вузьких інтересів чи за наявності спільного суперника в протилежному стані, що й далі гальмуватиме створення стабільної системи регіональної безпеки та співробітництва, незважаючи

навіть на позитивні зрушення та найоптимістичніші прогнози.

Україна має потенціал для ініціювання низки проектів із метою створення повноцінної системи безпеки в Чорноморському басейні. Однак для найбільш ефективного використання свого потенціалу Україні необхідно співпрацювати з іншими державами регіону та міжнародними організаціями, зокрема з Європейським Союзом варто зосередитися на питаннях економічної та енергетичної безпеки, із НАТО – на антитерористичній діяльності, із Росією, Туреччиною та Румунією – звернути більше уваги на питання безпеки судноплавства, із Грузією – на питання демократизації, диверсифікації шляхів поставок енергоносіїв та маршрутів їх транспортування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глебов С. Глобальні і регіональні виміри безпеки в Чорноморському регіоні (сучасний етап розвитку міжнародних відносин) / С. Глебов // Контекст. – 2001. – № 7. – С. 12–17.
2. Максименко І. В. Перспективи інтеграції Чорноморського регіону в контексті інтересів Європейського Союзу / І. В. Максименко // Чорноморська безпека. – 2008. – № 2 (8). – С. 33–37.
3. Перспективи співробітництва між ЄС та регіональними організаціями Чорноморського регіону. Матеріали міжнародної конференції (Київ, 7 квітня 2007 р.) / Національний інститут проблем міжнародної безпеки. – К. : НІПМБ, 2007. – 182 с.
4. Шелест Г. В. Посилення ролі України у формуванні системи безпеки Чорноморсько-Каспійському регіоні / Г. В. Шелест // Чорноморська безпека. – № 2 (8). – 2008. – С. 29–32.
5. Communication of Commission to the European Council and the European Parliament «Black Sea Synergy – A New Regional Cooperation Initiative». – Brussels, 11.04.2007. – COM (2007) 160 final.